

Brussels Studies

La revue scientifique électronique pour les recherches sur Bruxelles / Het elektronisch wetenschappelijk tijdschrift voor onderzoek over Brussel / The e-journal for academic research on Brussels

Notes de synthèse | 2009

De Brusselse economie

Synthesenota, SGB nr. 7

L'économie bruxelloise

The Brussels Economy

Christian Vandermotten, Tim Cassiers, Els Leclercq et Benjamin Wayens

Traducteur : Patricia Tonnaer

Édition électronique

URL : <http://journals.openedition.org/brussels/938>

DOI : 10.4000/brussels.938

ISSN : 2031-0293

Éditeur

Université Saint-Louis Bruxelles

Référence électronique

Christian Vandermotten, Tim Cassiers, Els Leclercq et Benjamin Wayens, « De Brusselse economie », *Brussels Studies* [Online], Synthesenota's, Online op 26 janvier 2009, geraadpleegd op 04 mai 2019.

URL : <http://journals.openedition.org/brussels/938> ; DOI : 10.4000/brussels.938

Licence CC BY

Synthesenota nr. 7

De Brusselse economie

Chr. Vandermotten, E. Leclercq, T. Cassiers, B. Wayens

Vertaling: Patricia Tonnaer

• **Vandermotten Christian**, Hoogleraar aan de Université Libre de Bruxelles en lid van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Geograaf en stedenbouwkundige, voorzitter van de Koninklijke Belgische Vereniging voor Aardrijkskunde Studies. Lid van de regionale Gewestelijk Ontwikkeling Commissie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Heeft onlangs een boek gepubliceerd over "De identiteit van Europa" en heeft deelgenomen aan de monografie over *De sociaaleconomische structuren van de Belgische ruimte*, gepubliceerd door de FOD Economie en het Federaal Wetenschapsbeleid, gebaseerd op de resultaten van de sociaaleconomisch enquête van 2001.

Contact : cvdmotte@ulb.ac.be – 02.650.50.78

• **Tim Cassiers**, geograaf, is onderzoeker aan de Cosmopolis aan de Vrije Universiteit Brussel en het Instituut voor Sociale en Economische Geografie van de Katholieke Universiteit Leuven. Hij werkt voor het project GROSE dat de complexe relatie bestudeert tussen de economische groei langs de ene kant en de sociale ongelijkheden in de vijf grote Belgische steden langs de andere kant. Zijn werk aan de KUL richt zich op de sociale cohesie en de sociaal-ruimtelijke ongelijkheden in steden.

Contact : tim.cassiers@vub.ac.be – 02.629.31.85

• **Els Leclercq**, stedenbouwkundige, is onderzoekster bij Cosmopolis aan de Vrije Universiteit Brussel. Ze werkt voor het project GROSE en onderzoekt de complexe relatie tussen de economische groei langs de ene kant en de sociale ongelijkheden in vijf grote Belgische steden langs de andere kant. Zij heeft eveneens een methode ontwikkeld voor de sociale planning van de stad Antwerpen. Ze heeft bijgedragen aan "Sociale Planning: het ruimtelijk determinisme voorbij", *Ruimte en Planning*.

Contact : elisabeth.leclercq@vub.ac.be – 02.629.3185

• **Benjamin Wayens**, geograaf, doctor in de Wetenschappen, is onderzoeker aan het Institut de Gestion de l'Environnement et d'Aménagement du Territoire van de Université Libre de Bruxelles. Zijn onderzoek omvat in het bijzonder de geografie van de dienstverlening (met name de detailhandel en bedrijfsvastgoed) en de ruimtelijke analyse toegepast op de waarneming en de stedelijke geschiedenis. Hij heeft bijgedragen aan "Een halve eeuw evolutie van de kleinhandel in Brussel" (*Overzicht van de handel*, nr. 2) en aan *Welzijns- en gezondheidsatlas van Brussel-Hoofdstad*.

Contact : bwayens@ulb.ac.be – 02.650.50.79

I. Vaststellingen

1. Een heropleving gebaseerd op een globale economische dynamiek

De huidige wereldeconomie begunstigt de knooppunten van globale beheers- en controlenetwerken, geconcentreerd in de grootste metropolen: sinds 1995 presteert tweederde van de grote stedelijke gebieden in de Europese Unie op economisch gebied beter dan hun respectievelijke referentielanden. De steden waar dit niet het geval is, zijn voor het grootste deel gekenmerkt door een sterk industrieel verleden en een kwalitatief ontoereikende dienstverlenende sector. In 2006 leverde het grote Brusselse hoofdstedelijke gebied 32,7% van het BBP, tegen 31,5% in 1995. De meest dynamische groei is ongetwijfeld te danken aan de periferie, maar ook het Brussels Hoofdstedelijk Gewest op zichzelf -goed voor 18,9% van het nationale BBP¹- vertoont een economische dynamiek die gelijkaardig is aan of zelfs iets beter scoort dan die van de totale Belgische economie, en die het zeker beter doet dan de steden Antwerpen, Luik of Charleroi.

2. De economische sectoren

- a. Een sterke internationalisatie door de aanwezigheid van Europese instellingen

De plaats van Brussel in het klassemment van wereldsteden is in ruime mate hoger dan wat de grootte van de stad en de Belgische economie zouden doen vermoeden. In de klassemmenten van 'Globalization and World Studies', GaWC (2000), die zijn gebaseerd op de aanwezigheid van kantoren van internationale ondernemingen op het gebied van consultancy, marketing, reclame, accounting,... en op hun connectiviteit met de rest van de wereld, staat Brussel op de zevende plaats van de Europese steden, ver achter de 'wereldsteden' als Londen en Parijs, maar op een

¹ Dit cijfer wordt onderschat, omdat het geen rekening houdt met de activiteiten van de internationale instellingen waarvan het product niet in de nationale boekhouding wordt opgenomen. Als dit wel zou gebeuren zou dit het regionale product op ongeveer 19,7% van het gecorrigeerde Belgische product brengen.

zakdoek met Milaan, Frankfurt, Madrid en Amsterdam en vóór Zurich. De 'European Cities Monitor', opgemaakt op basis van interviews met de directeurs van de 500 grootste Europese ondernemingen, plaatst Brussel in zesde positie, na Londen, Parijs, Frankfurt, Barcelona en Amsterdam.

Deze goede positionering is voornamelijk gerelateerd aan de lokalisatie in Brussel van de EU-instellingen en - in tweede instantie – van andere internationale instellingen zoals de NAVO. Deze internationale aanwezigheid lijkt zich uit te breiden. Afgezien van de toegevoegde waarde die wordt gegenereerd door de internationale functie zelf, trekt deze nog vele andere activiteiten zoals lobbyen, consultancy, media, een groeiend aantal ambassades, enz. aan en genereert ze belangrijke multiplicatoreffecten, bijvoorbeeld op commercieel en toeristisch gebied. Het zakentoeerisme in Brussel is voor 75% verbonden met deze Europese aanwezigheid. De internationale bekendheid maak van Brussel één van de grootste wereldcongressteden. Het vrijetijdstoerisme zelf (45% van de overnachtingen) wordt voor ongeveer een derde bepaald door de aanwezigheid van Europese instellingen. Al deze zaken dragen bij aan een culturele en creatieve kosmopolitische ontwikkeling. In totaal draagt de aanwezigheid van Europese en internationale instellingen en hun afgeleide multiplicatoreffecten voor 13 tot 14% bij aan de werkgelegenheid en het Brusselse BBP, wanneer dit "gecorrigeerd" wordt door activiteiten die niet in de nationale statistieken zijn geboekt, wel op te nemen.

- b. Een overzicht aan administratieve functies, nationaal en internationaal, en financiële dienstverlening aan ondernemingen

De economie van het Gewest wordt gedomineerd door de sectoren 'openbaar bestuur' - zeker wanneer ook de internationale publieke functie in rekening wordt gebracht (meer dan 21% van de totale werkgelegenheid, zonder de overheidsbanen in het onderwijs, de gezondheidszorg, enz. mee te rekenen), 'financiële diensten' en 'diensten aan bedrijven': in totaal goed voor 48% van de werkgelegenheid. Het gewicht van de financiële diensten houdt verband met de lokalisatie van de internationale diensten, met specifieke Brusselse marktsegmenten (internationaal financieel transactiebeheer, knowhow op het gebied van banktechnologie) en met de sterke Belgische kapitaal financiering. Deze zou echter kwetsbaar kunnen blijken in de huidige economische omstandigheden, nu de taylorisatie van de het arbeidsproces ook de bank- en verzekeringssector bereikt waardoor een deel van de arbeidsplaatsen zou kunnen in gevaar komen. De groei in de zakelijke dienstverlening is nauw verbonden met de internationale functie. Deze diensten zijn verreweg meer geïntegreerd in de internationale netwerken dan in enige andere Belgische stad (L. Aujean e.a., 2007).

- c. De geringe aanwezigheid van hoofdkantoren en van onderzoek en ontwikkeling

De positie van Brussel is weliswaar uitstekend wat betreft de verknoping in netwerken en de lokalisatie van de regionale hoofdkantoren van multinationals, maar ze is matig op het gebied van de lokalisatie van de hoofdkantoren van bedrijven van wereldniveau. Dit weerspiegelt zich in de verzwakking van het nationaal kapitalisme dat denationaliseert. Slechts 1,7% van de omzet van de 500 grootste multinationals die hun hoofdkantoor in Europa hebben, wordt aangestuurd vanuit Brussel.

Een gevolg hiervan is een zwakke score op hte vlak van onderzoek en ontwikkeling, zowel in België als in Brussel in het bijzonder: deze sector vertegenwoordigt slechts 1,8% van het Belgische BBP in 2005 (1,9% gemiddeld in de Europese Unie van 15, 2,1% in Frankrijk en 2,5% in Duitsland). In Brussel slechts bedraagt dit aandeel slechts 1,1%, al scoort de periferie wel beter omdat vele bedrijven uit de sector zich liever vestigen in groene, suburbane zones, goed bereikbaar vanaf de luchthaven of in de nabijheid van peri-urbane universitaire centra. Deze zwakte van Brussel kan verbazen, aangezien metropolitane gebieden in de ontwikkelde landen zich normaal genomen bij voorkeur op dit soort activiteiten richten. Ook de kwaliteit van de Belgische wetenschappelijke productie is goed en bovendien zijn er vier grote universiteiten op het grondgebied van Brussel of in de directe omgeving. Maar de geringe transformatie van fundamenteel onderzoek is voor een groot deel te wijten aan de zwakte van het nationaal kapitalisme, daar onderzoek en ontwikkeling, als strategisch belangrijke sector, merendeels in de nabijheid van de hoofdkantoren van multinationals te situeren is.

d. Het verdwijnen van de industrie

Brussel was vanaf de Eerste Wereldoorlog tot aan het begin van de jaren'70 de eerste industriële stad van het land. In 1970 telde de stad nog steeds 158.000 banen in de industrie. Het aandeel van Brussel in de totale nationale industriële werkgelegenheid bedroeg tijdens deze periode ongeveer 12%. Deze positie werd verder versterkt door de extra werkgelegenheid in de industriële as langs het kanaal, van Vilvoorde tot Clabecq.

De desindustrialisatie begon in de late jaren '60 en is sindsdien alleen maar toegenomen. Er blijven nu in Brussel slechts 38.000 industriële jobs over, ofwel 5% van de totale werkgelegenheid in het Gewest. Audi-Vorst is de enige nog resterende grote industriële onderneming op het gewestelijk grondgebied. Bij wat verder nog geboekt staat als "industriële" in Brussel, gaat het merendeels over maatschappelijke zetels of over de beleids- en onderhoudsactiviteiten in plaats van echte productieactiviteiten: in 2006 werd 51% van de betaalde industriële arbeidsplaatsen in Brussel ingenomen door bedienden, tegenover 35% op nationaal niveau. De economie van de periferie is nauwelijks meer industrieel dan die van het Gewest² en de zogeheten industriële werkgelegenheid telt er ook 54% bedienden. Waar het Brussels Hoofdstedelijk Gewest tussen 1991 en 2006 30.000 banen in de industrie verloor, verdwenen er in de rest van het voormalige Brabant tijdens deze periode ook 24.000.

e. Een tekort aan nieuwe arbeidsplaatsen, vooral op gebied van laaggeschoolde banen

De herwonnen dynamiek van de regionale economie schept nauwelijks werkgelegenheid: tussen 1995 en 2006 steeg deze in het Hoofdstedelijk Gewest Brussel jaarlijks met gemiddeld 0,8%, terwijl het BBP-groeide met 2,1% (in de perifere arrondissementen Halle-Vilvoorde en Nijvel is dit respectievelijk 1,7% en 3,4%). Ondertussen blijven banen voor de laagstgeschoolden verloren gaan, daar deze dyna-

² 14,0% van het BBP in het voormalige Brabant, buiten Brussel, wordt in 2006 door de productie-industrie geleverd (21,0% in 1975); in Brussel zijn deze cijfers respectievelijk 6,4 en 15,7%.

miek zich ankert op grote productiviteitstijgingen (de economie van het hele metropolitaan gebied samengenomen is de meest productieve van Europa). De publieke sector even buiten beschouwing gelaten, zijn de bedrijven die een vestigingsplaats op het regionale grondgebied nastreven, deze voor wie een grote zichtbaarheid en veelvuldige inter-persoonlijke contacten op hoog niveau vereist zijn. In de periferie vestigen zich dan eerder sectoren ontvangen met een minder hoge productiviteit, voor wie de hoge kosten in de centrale stad moeilijker te dragen zijn.

f. Een kwetsbare commerciële sector

De commerciële sector in Brussel is erg kwetsbaar: de werkgelegenheid in deze sector daalde tussen 1991 en 2006 van 97.000 tot 76.000, terwijl het GewOP (Gewestelijk ontwikkelingsplan) van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest een stijging verwachtte. Een belangrijk deel van deze daling is te wijten aan het wegtrekken van de groothandel buiten de regionale grenzen. De detailhandel beleeft echter ook geen hoogdagen, zelfs al lijkt de werkgelegenheid hier de afgelopen jaren enigszins toe te nemen, zij het met veel deeltijdse banen. De toename in de horecasector van 21.000 naar 26.000 arbeidsplaatsen compenseert niet het verlies in de rest van de commerciële sector. De relatieve kwetsbaarheid van de Brusselse detailhandel vloeit deels voort uit de een stijging van de voorzieningen in de periferie, hetgeen een logisch gevolg is van de peri-urbanisatie van het wonen.

In de stad ziet men in de wijken, die een proces van sociale verandering doormaken en die hun traditionele bevolking hebben verloren, de ontwikkeling van etnische bedrijven, geënt op plaatselijke overlevingsstrategieën. Deze handelsactiviteiten zijn vaak te situeren in kwetsbare sectoren met weinig perspectieven, zijn onderhevig aan sterke onderlinge concurrentie en richten zich op een weinig koopkrachtig publiek (snacks, telefoonwinkels, enz.).

3. *De sociaal-ruimtelijke situatie*

a. De concurrentie van de periferie, zonder samenhangend beleid

Er is in Brussel, net zoals in andere grootsteden sprake van een deconcentratie van activiteiten, nu niet meer zozeer in de industrie, maar veeleer in de logistieke sector, de zakelijke dienstverlening en onderzoek en ontwikkeling. Echter, gezien de beperkte oppervlakte van het Gewest, heeft deze deconcentratie het bijzondere kenmerk dat deze zich afspeelt zonder dat er hierover op niveau van het stadsgewest een geïnstitutionaliseerd overleg bestaat. De particuliere bedrijven van hun kant beschouwen echter Zaventem, het meest dynamische deel van de periferie, of Waals-Brabant als integraal deel uitmakend van de Brusselse ruimte.

Het zou verkeerd zijn om dit verschijnsel van deconcentratie toe te schrijven aan verhuizingen vanuit Brussel. Het gaat eerder om een dynamiek eigen aan de periferie. Van alle grote bedrijven die in 1996 in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest gevestigd waren, was 81% dat nog steeds in 2006. Van de overige 19% verdwenen 12% van de bedrijven omwille van sluiting, zodat uiteindelijk slechts 7% van de in Brussel aanwezige firma's uit het Gewest wegtrok naar elders in Brabant (C. d'Andrimont e.a., 2007). Het negatieve saldo van bedrijfssluitingen en bedrijfsverhuizingen werd bovendien vrijwel volledig gecompenseerd door nieuwe vestigingen en door enkele zeldzame verhuizingen vanuit de periferie. Omgekeerd was ook slechts 9% van de grote bedrijven die in 2006 in de periferie aanwezig waren, daar als ge-

volg van een verhuizing vanuit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest gedurende het vorige decennium, terwijl het aandeel nieuw opgerichte bedrijven er 22% bedroeg voor dezelfde periode.

De beperkingen opgelegd door de deconcentratie van de activiteiten naar buiten de regionale grenzen moeten niet worden overschat, en wel om de volgende redenen:

- met meer dan 700.000 arbeidsplaatsen, heeft het Gewest geen absoluut tekort aan banen;
- de werkgelegenheid in Brussel blijft groeien, zij het in een trager tempo dan in de periferie;
- in termen van impact op de regionale en gemeentelijke financiën, weegt de suburbanisatie van de activiteiten minder door dan die van de inwoners. Het is echter waar dat het eerste het tweede kan bevorderen.

b. Een dramatische sociaal-ruimtelijke dualisering

Het Brussels Hoofdstedelijk Gewest heeft te lijden onder een drievoudige dualisering:

- een sociale dualisering tussen het Gewest en de periferie (met een gemiddeld inkomen per inwoner dat op respectievelijk 85% en 117% van het gemiddelde ligt);
- een dualisering binnen het Gewest, tussen de westelijke en oostelijke wijken (gemiddeld inkomen tot 129% van het regionale niveau in de gemeenten van de tweede kroon oost- en zuidoost, van Sint-Lambrechts-Woluwe tot Ukkel, tegenover 83% in een halve cirkel van de groeiende armoede, die loopt rondom de vijfhoek, van het noorden naar het zuiden, passerend via het westen – Sint-Joost, Molenbeek, Koekelberg, Anderlecht en Sint-Gillis). Hoewel de dualisering lijkt af te nemen tussen de oostelijke en westelijke wijken in de tweede kroon, vergroot zij des te meer in de eerste kroon, waarvan expats, die meer dan de Belgen voor een centrale ligging kiezen, het oostelijk deel en grote stukken van het pentagon hebben heropgewaardeerd, terwijl de armoede en de laagopgeleide, allochtone bevolking zich nog meer concentreert in de arme sikkels;
- gerelateerd aan de vorige twee punten, een dramatische dualisering op de arbeidsmarkt. Van alle Gewestelijke arbeidsplaatsen situeert 47% zich in de dienstensectoren die een hoog kennisniveau vereisen. Dit heeft directe gevolgen voor de mogelijkheden op de hoofdstedelijke arbeidsmarkt voor lagergevoelden, vooral omdat deze mensen ook te kampen hebben met een gebrek aan tweetaligheid en de facto discriminatie in verband met hun etniciteit. Hierdoor liggen de werkloosheidscijfers, bij gelijk onderwijsniveau, aanzienlijk hoger in de arme sikkels dan in de rest van het Gewest (T. Roesems e.a., 2006).

Hierdoor wordt men in Brussel geconfronteerd met enerzijds een werkloosheidscijfer van ongeveer 17%, dat voor jongeren onder 25 jaar zelfs oploopt tot 35%, terwijl anderzijds bijna zes op tien van de arbeidsplaatsen in Brussel door pendelaars wordt ingevuld. Tegelijkertijd is het werkloosheidscijfer ongeveer 4% in het arrondissement Halle-Vilvoorde en 9% in Waals-Brabant. Nog verontrustender is dat de

algemene toename van het opleidingsniveau niet tot een vermindering van de Brusselse werkloosheid leidt. Deze is sinds 1995 negatief ge-evolveerd ten opzichte van de conjuncturele schommelingen van de Belgische werkloosheid, (T. Roesems e.a., 2006; Baromètre conjoncturel, 2008; C. Vandermorten, s.d. [2008]). Het Gewest mist dus het type arbeidsplaatsen dat de werkloosheid onder haar minder geschoolde bewoners zou kunnen doen dalen. En ook de ontwikkelingen in de periferie zijn grotendeels niet besteed aan deze groep. Daarom mag men het aandeel dat de periferie zou kunnen hebben in de geleidelijke oplossing van de gewestelijke werkloosheid, niet overschatten, zelfs indien de arbeidsmarkt beter zou geïntegreerd zijn met deze van het Gewest: van de 36.000 Brusselaars die momenteel in Vlaanderen werken, zijn 46% zeer hooggeschoold en slechts 26% laaggeschoold.

4. *Een verschuiving van de politieke prioriteiten van het Gewest*

De opties genomen door het eerste Gewestelijk Ontwikkeling Plan (GewOP) in 1995, kwamen er als gevolg van enkele zorgwekkende evoluties, zoals de voortschrijdende economische achteruitgang, die een zekere nostalgie naar het verloren industriële verleden opriep. Brussel werd verder sinds een kwarteeuw geconfronteerd met een enorme bevolkingsdaling, en dus riep het GewOP op voor het behoud van de middenklasse in het Gewest. Hieruit vloeide automatisch een groot wantrouwen verus de ontwikkeling van de kantoormarkt voort: een wantrouwen dat nog verder gevoed werd door de speculaties en stedenbouwkundige anarchie waaronder Brussel gedurende decennia had te lijden. Velen beschouwden kantoren dan ook eerder als een stedenbouwkundige bedreiging dan als een motor van economische ontwikkeling.

Vandaag is de ontwikkeling omgekeerd: de bevolking steeg in de afgelopen tien jaar met bijna 100.000. Deze groei wordt echter voornamelijk veroorzaakt door een sterk positieve migratiebalans met het buitenland en een natuurlijke aangroei die steunt op een jeugdige bevolking en een hoge vruchtbaarheid bij de allochtone bevolking. Ondertussen zet de peri-urbanisatie zich in een constant tempo verder.

In deze context en in die van de algemene mondialisering, zijn de politieke prioriteiten van het Gewest verschoven. Op economisch gebied wordt steeds minder verwezen naar het GewOP en des te meer naar het nieuwe Plan voor de Internationale Ontwikkeling (Plan de Développement International, PDI, 2007). De politieke legitimiteit hiervan is echter duidelijk minder aangezien het nog niet het voorwerp heeft uitgemaakt van een openbaar onderzoek. De hoofddoelstellingen van dit plan zijn een verbetering van het imago van Brussel, een verbetering van haar positie in de internationale rankings, een betere verwevenheid van de internationale instellingen met de stad, een voluntaristische ontwikkeling van het zakentoeisme en de zakelijke evenementen en congressen, met inbegrip van de noodzakelijke infrastructuur (Tour en Taxi's, Heizel), het aantrekken van internationale financiële activiteiten en van bedrijven uit opkomende landen, enz.

II. Vragen-problemen

1. *Is de Brusselse economie potentieel kwetsbaar?*

De Brusselse economie schijnt, ondanks haar welvaart, toch een kwetsbaarheid te vertonen, te wijten aan het weinig endogene karakter van de hooggekwalificeerde dienstverlenende sector en de sterke afhankelijkheid van de aanwezigheid van de Europese instellingen. Dit valt niet te ontkennen, maar kunnen we echt spreken van een zwakte? Enerzijds is het onrealistisch om te denken dat economieën van de metropolen in de ontwikkelde landen nog een industriële basis als grondslag zouden kunnen hebben. Anderzijds tonen de recente ontwikkelingen aan dat ook de grote dienstverlenende bedrijven, zelfs deze die als zeer stabiel werden beschouwd, een onverwachte crisis kunnen doormaken. Het is dus niet onaanneembaar dat de aanwezigheid van Europese instellingen juist de beste garantie is voor het handhaven van de internationale positie van het Gewest, zeker wanneer deze instellingen positief onthaald worden door de overheden en de andere Brusselse spelers en wanneer de stedenbouwkundige verwovenheid met de stad kan verbeteren. Dit betekent uiteraard niet dat deze ontwikkeling ten koste mag gaan van de kwaliteit van het stadsleven. Tot slot is ook de aanwezigheid van de Belgische openbare sector in Brussel een garantie voor stabiliteit, op voorwaarde natuurlijk dat institutionele veranderingen niet leiden tot het uiteenvallen van het land.

2. *Wat is de plaats van onderzoek en ontwikkeling?*

Hoe kan men het wetenschappelijk potentieel dat aanwezig is in de Brusselse agglomeratie maximaal benutten? Het is waarschijnlijk niet realistisch Brussel te promoten als een groot wereldcentrum voor onderzoek en ontwikkeling of om te dromen van een "Technological Valley" van de Zenne of van een "digitale hoofdstad van Europa". Al deze concepten vallen eerder onder marketing dan onder om het even welke werkelijkheid. Toch mag men de mogelijkheden niet verwaarlozen die spin-offs van dit academische potentieel kunnen bieden. Bijvoorbeeld in de biotechnologie en de geneeskundige engineering kan een samenwerking ontstaan met de academische ziekenhuizen. Maar men moet ook terdege beseffen dat dit een nicheactiviteit betreft, waarvan de ontwikkeling niets zal bijdragen aan een oplossing voor de werkloosheid onder de laaggeschoolde Brusselse bevolking.

3. *Heeft de economie behoefte aan erfgoed en cultuur?*

De culturele investeringen, het behoud en de opwaardering van het erfgoed, de promotie van erfgoed en cultuur en de uitbouw van creatieve industrieën lijken prioritair voor de ontwikkeling van een aantrekkelijke postmoderne stadseconomie en vertegenwoordigen collectief winstgevende investeringen. Deze elementen kunnen bedrijven die twijfelen tussen de verschillende grootstedelijke locaties, over de streep trekken. Het zijn eveneens factoren die aanzetten tot een hogere groei van het vrijetijdstoerisme. Naar alle waarschijnlijkheid is het beleid ter ontwikkeling van deze activiteiten niet voldoende krachtig en samenhangend, gezien de versnippering van bevoegdheden tussen de regionale- en gemeenschapsinstellingen. De ontwikkeling van dit soort activiteiten betekent ook een verbetering voor het uitzicht en het onderhoud van de stad, waardoor er banen ontstaan voor laagopgeleide mensen.

4. *Hoe de economie "van onderuit" versterken en dualisering tegengaan?*

Het is onrealistisch om te denken dat de werkloosheidsproblematiek onder de laagstgeschoolden aanzienlijk worden verbeterd door zogenaamde "doorsijpeling" effecten waarbij welvaart gegeneerd binnen de dominante economische sectoren diffuus verdeeld wordt. Een verdere ontwikkeling van deze dominante sectoren kan de sociale kloof nog vergroten. Deze kloof is van nature uit onaanvaardbaar, en kan ook leiden tot een negatief imago voor de stad, omdat ze de aantrekkelijkheid van de stad ondergraaft. Dit zal de vlucht van de middenklasse alleen maar vergroten, terwijl net het omgekeerde beoogt wordt.

De vraag die zich opwerpt is dus hoe de bijdrage van een economie "van onderuit" voor de sociale welvaart en het sociale evenwicht te erkennen? Hierbij moet men niet de ogen sluiten voor het feit dat deze economie voor een belangrijk deel beroep doet op informele arbeid. Het is ook mogelijk om deze bij te sturen zodanig dat de perverse effecten vermeden worden, zowel voor de arbeidsmarkt in zijn geheel als voor diegenen die hun toevlucht moeten zoeken tot deze economie. Deze economie "van onderuit" omvat onder meer de etnische handel, waarvan bepaalde kernen een ondersteuning verdienen die nu vooral ten gunste van de "klassieke" kernen staat. (Dit is nu al in zekere mate het geval via de antennes van ATRIUM, maar vaal valt men hier terug op onaangepaste marketingrecepten). Zij omvat ook de gehele sector van de bouw, reparatie, onderhoud, horeca, toerisme, en de persoonlijke dienstverlening, waar geen sprake is van een innovatief beleidskader. Ten slotte is er een nijpend tekort in de sector van de niet-commerciële nabijheidsdiensten, de sociale omkadering en de gezondheid, die een groot aantal plaatselijke ongeschoolde arbeidskrachten kunnen gebruiken.

5. *Welke rol voor de "industriële" opleiding en activiteiten?*

De lage scholing van een deel van de Brusselse beroepsbevolking is, zeker gezien de taalvereisten, een belangrijke factor van uitsluiting op de arbeidsmarkt. Ook het belang van de uitsluiting en ongelijkheden in onderwijsniveau in Brussel zijn gekend. Deze kwesties moeten eerder op gewestelijke schaal aangepakt worden, niet op gemeenschapsniveau. Er is ook een tekort aan kwalitatieve technische opleidingen, waar een gewestelijk beleid meer efficiëntie aan de dag zou kunnen leggen. De oplossing kan echter niet enkel komen vanuit een verbetering van de opleidingen. In de laatste twintig jaar is het algemene opleidingsniveau in Brussel sterk gestegen. Toch heeft dit de sociale kloof niet verminderd, aangezien de door de werkgevers vereiste kwalificaties mee zijn gestegen. Een beleid dat de problemen inzake opleiding en scholing wil aanpakken, moet tegelijk ook de discriminatie bij de aanwerving en de voorkeur voor arbeidskrachten van buiten Brussel resoluut bestrijden.

6. *Welke toekomst voor kantoorruimten?*

De Brusselse economie kent een enorme stock aan kantoorruimte : 12,5 miljoen m² op het gewestelijk grondgebied (A. Doornaert e.a., 2008), meer dan 1,5 en 1,9 miljoen m² in de periferie. 70% van deze oppervlakte is te situeren in de centrale administratieve buurten. Deze centrale en kwaliteitsvolle Brusselse kantoorruimtes oefenen een blijvende aantrekkingskracht uit.

De controle op de inplanting van kantoren is de laatste jaren sterk gestegen. Waar in de jaren '90 nog gevreesd werd voor een ongecontroleerde wildgroei en marginali-

satie van de huisvesting, is deze bedreiging nu vrijwel verdwenen, de ontwikkelingen die blijven wegen op de huizenblokken rond het Zuidstation niet te na gesproken. Rest nog het versterken van de eisen om kantoorontwikkeling niet gepaard te laten gaan met een stijgende autodruk en dus de normen qua bijhorende parkeerplaatsen drastisch te verminderen. Men moet eveneens rekening houden met een mogelijke daling van de beschikbare kantoorruimte per werknemer tot 10 à 12 m² per arbeidsplaats in plaats van de huidige 20 à 25 m².

Recent betonen sommigen van de meest welvarende en mobiele bevolkingen hernieuwde belangstelling voor centraal gelegen woningen (heygeen niet g uitsluit dat het migratiesaldo met de periferie duidelijk negatief blijft en dat het gros van de middenklasse verder suburbaniseert). Sinds kort gebeuren in dit kader ook omschakelingen van verouderde kantoorgebouwen in appartementen. Ook meer algemeen stelt zich de vraag naar de mogelijkheid om blijvend bewoners aan te trekken en te behouden, hetzij in nieuwe gemengde gebouwen, hetzij in de oude kantoorgebouwen die door een moeilijks aanpasbaarheid aan de hedendaagse eisen, nu beter benut kunnen worden voor de huisvesting (bijvoorbeeld in de Europese wijk). Dit kan nog verstrekt worden nu het er op lijkt dat het prijsverschil tussen de kantoren en woningen in centrale locaties kleiner wordt en dat, vanuit het oogpunt van de ontwikkelaars, dvastgoed op de woningmarkt het voordeel biedt een onbetwistbare langere levensduur te hebben.

7. Gecentraliseerde of multipolaire ontwikkeling?

Recente projecten op het vlak van de Brusselse stadsplanning sturen eerder aan in de richting van de ontwikkeling van gedecentraliseerde sites die dan een economische stimulans moeten bieden verspreid over verschillende delen van het Gewest. Het ontbreekt echter aan een alomvattende visie: deze plaatsen worden gezien als eilanden, geïsoleerd in de buurten waar ze ingeplant worden zonder aansluiting met het centrum. Bovendien zijn de gedecentraliseerde kantoren meer onderhevig aan de concurrentie met de perifere kantoren. Ze bieden immers niet het voordeel goed bereikbaar te zijn met het openbaar vervoer, terwijl ze ook per auto vaak minder gemakkelijk bereikbaar zijn dan de perifere locaties. Het is in ieder geval nodig er nauwgezet op toe te zien dat mogelijke nieuwe kantoorpolen geconcentreerd worden in een beperkt aantal sites, die bovendien net zo goed bereikbaar zijn per openbaar vervoer als de centrale locaties (bijvoorbeeld het Weststation). Verder moet vermeden worden dat nieuwe gedecentraliseerde kernen de bestaande commerciële kernen nog meer verzwakken.

III. Mogelijke beleidsoplossingen

1. *Creëren en formaliseren van een grootstedelijk beleid, dat gunstig is voor zowel het Gewest als de periferie*

Een deel van de Brusselse problematiek is enkel te wijten aan denauwe grenzen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Op maat van het hele grootstedelijke gebied, een werkgelegenheidsreservoir die het hele voormalige Brabant omvat, min het noordoostelijk deel rondom Leuven, plus de Denderregio, het noorden van Henegouwen en van de provincie Namen, en zelfs enkele gemeenten ten westen van de provincie Luik, is de situatie gunstig te noemen. Daarom zou het goed zijn om volgende zaken in te voeren:

- een geïntegreerde hoofdstedelijke beleidstructuur, uitgebreid met de “RER-zone”, met bevoegdheden op het gebied van planning en financiële middelen. Deze zaak dient onafhankelijk van de taal- en institutionele problemen te worden besproken. Een dergelijke integratiestructuur kan groeien vanuit het besef dat zowel het Gewest als de periferie er voordeel zullen uit halen. De dynamiek van de periferie hangt uiteindelijk af van de welvaart van het centrum; de troeven van de periferie staan voor een deel in verband met een goede planning en een spaarzaam gebruik van de bodem; een ontoereikende integratie van het openbaar vervoer zal de verdere ontwikkeling van de periferie benadelen; en de periferie heeft ook baat bij een betere integratie van de arbeidsmarkten;
- een fiscale regeling die pendelaars laat bijdragen voor het gebruik maken van de stad;
- een locatiestrategie voor kantoren en bedrijven, geïntegreerd en onderhandeld op sschaal van het gehele hoofdstedelijke gebied.

2. *Het versterken van de Brusselse handel*

De doelstellingen die door het GewOP worden gesteld – voornamelijk het intensiveren van handel in luxe- en hoog aangeschreven goederen in de binnenstad, elders de inspanningen concentreren in bestaande handelscentra (commerciële verkeersaders, kernen in oude dorpscentra), de ontwikkeling van nieuwe grote winkelcentra op het gehele gewestelijke grondgebied tegengaan – werden niet allemaal gerealiseerd. Dit beleid dient consistent en vastberaden te worden voortgezet om de vruchten ervan te kunnen plukken. Het project voor een groot winkelcentrum op de Heizel is vanuit dit oogpunt inconsequent. Dat deze plannen voortkomen uit de vrees dat er kortbij een soortgelijk centrum zou komen maar dan op het grondgebied van het Vlaamse Gewest, toont nog eens de nood aan voor de hierboven gesuggereerde samenwerking op grootstedelijk niveau waar deze kwestie in een zijn totale context van commerciële overcapaciteit kan besproken worden. De doelstellingen van het GewOP dienen ook te worden genuanceerd, niet alleen om de specialisering van de verschillende delen van de binnenstad te handhaven, maar ook omwille van het feit dat een nietonbelangrijk deel van de handelskernen gericht zijn op een breed of multi-etnisch publiek. In dit geval zou het inefficiënt zijn om interventies te plannen die steunen op een kwaliteitsstijging in de handel en een grotere aanwezigheid van nationale merken. Het gaat er eveneens om de commerciële

talenten van de aanwezige bevolkingsgroepen te valoriseren, eerder dan enkel te denken in termen van commerciële winkelcentra op de Amerikaanse manier.

3. *De culturele en creatieve dimensies van de internationale integratie versterken*

Het is nodig een beleid in te voeren dat ondersteuning biedt aan de creatieve en culturele sector, aan culturele evenementen, aan lokale educatieve projecten, welke ook werkgelegenheid, participatie en sociale vooruitgang voor de minder begunstigde lagen van de Brusselse bevolking met zich mee kunnen brengen.

4. *Het bevorderen van onderzoek en ontwikkeling op basis van een versterking van de samenwerking met en tussen de Universiteiten*

Het is ook belangrijk de oprichting van interdisciplinaire universiteitsteams te bevorderen, los van de taalkundige en filosofische verschillen, hetgeen kan leiden tot de oprichting van spin-offs.

5. *De versterking van de nabijheidseconomie en de dienstverlening aan personen*

Dit vraagt een stimulering van de werkgelegenheid in de nabijheidsdiensten, of deze nu openbaar of geconventioneerd zij, met de middelen die nodig zijn om te kunnen voldoen aan de tot op heden niet gedekte sociale behoeften, zoals peuteropvang, dienstverlening aan personen, sociale diensten, enz.

6. *De opleidingen herdenken*

Een oplossing voor de werkloosheidsproblemen de Brusselaars kan alleen worden bereikt via radicale politieke keuzes en mits een aanzienlijke investering van de overheid. Het vereist:

een algemene herwaardering van het onderwijs en een vastberaden strijd tegen de ongelijkheid in het onderwijssysteem;

een onderdompeling van het onderwijssysteem in een ehcte meertaligheid, zonder dit enkel op een elite te richten;

het vinden van formules waarbij alle werkgelegenheidsvallen worden vermeden, waarbij ook de informele sector in rekening wordt gebracht, vooral omdat deze erg sterk staat in Brussel waar de voor haar typische sectoren (toerisme, kleine bedrijven, bouw, onderhoud, reparaties) erg aanwezig zijn en waar de formele economie zeer veeleisend is op het gebied van kwalificaties.

7. *Een meer vastberaden aanpak van de verschillende vormen van discriminatie, op basis van taal, etniciteit, of geografische afkomst, bij aanwervingen*

Deze aanpak impliceert dat bepaalde taaleisen bij de aanwerving dienen te worden versoepeld, om bedrijven bewust te maken van het belang om onbevooroordeeld te werk te gaan bij aanwervingen en om dit daar waar mogelijk te bevorderen.

Referenties

- AUJEAN L., CASTIAU E., ROELANDTS M., VANDERMOTTEN C. (2007), « Le positionnement des villes belges dans le réseau global des services avancés », *Belgeo*, 8, 1, pp. 15-29.
- D'ANDRIMONT C., WAYENS B., VAN HAMME G., ROMAINVILLE A., sous la dir. de Vandermotten C. (2007), *Localisation et délocalisation d'entreprises en Région bruxelloise*, IGEAT, EUDIP-TWO, rapport inédit.
- BIOT V., VAN HAMME G., DECROLY J.M., WAYENS B., sous la dir. de Vandermotten C. (2007), *Impact socio-économique de la présence des institutions de l'Union européenne et des autres institutions internationales en Région de Bruxelles-Capitale. Éléments de mesure*, Bruxelles, IGEAT-ULB, Rapport pour M. le Ministre Cerexhe, inédit.
- DAVEZIES L. (1999) « Les mécanismes de la métropolisation », *Revue belge de géographie*, 123, 1-2, pp. 39-41.
- DERUDDER B. & Taylor P.J. (2003), « The global capacity of Belgium's major cities : Antwerp and Brussels compared », *Belgeo*, 4, 4, pp. 459-476.
- de VOGHEL B. (2008), *Le secteur Agoria à Bruxelles. Analyse systémique d'un secteur*, Mémoire lic. sc. économiques, Université Libre de Bruxelles, inédit.
- DECROP, J (2002), *Agglomération et dynamique des activités économiques dans les villes belges. Une approche spatiale et sectorielle*, Bruxelles, Bureau fédéral du plan.
- DECROP, J (2003), *Dynamique géographique de l'emploi en Belgique. Déterminants et impact des TIC*, Bruxelles, Bureau fédéral du plan.
- DOBRUSZKES F. (2008), *Libéralisation et desserte des territoires : le cas du transport aérien européen*, Bruxelles, Bern, Peter Lang.
- DOORNAERT A., De Beule M., Hanssens B. & Vanobberghen J.M. (2008), *Observatoire des bureaux. Vacance 2007*, Région de Bruxelles-Capitale (AATL) et Société de Développement pour la Région de Bruxelles-Capitale (SDRB).
- ELMHORN C. (2001), *Brussels : a Reflexive World City*, Stockholm, Almqvist & Wiksell International.
- GRIMMEAU J.P. (2004), *Le commerce dans les grandes villes belges et leur périphérie*, Bruxelles, IGEAT-ULB.
- IGEAT-ULB, IGSO, LATTS & TSAC (2007), *Espon project 1.4.3. Study on Urban Functions*, www.espon.eu.
- LENNERT M. & VAN CRIEKINGEN M. (2003), « Centre et périphérie : des espaces en compétition ? Enquête sur les types de localisation des entreprises à l'échelle de l'aire métropolitaine bruxelloise », *Belgeo*, 4, 4, pp. 425-441.
- MARISSAL P., MEDINA LOCKHART P., VANDERMOTTEN C. & VAN HAMME G. (2008), *Les structures socio-économiques de l'espace belge*, *Enquête socio-*

- économique 2001*, Monographies, 6, SPF Economie & Politique scientifique fédérale.
- MARISSAL P. ET ROELANDTS M. (1999), « La remétropolisation des activités économiques : conséquences sociales et emplois en Belgique », *Revue belge de géographie*, 123, 1-2, pp. 99-114.
- ROESEMS T., DE SPIEGELAERE M. & WAYENS B. (coord.) (2006), *Atlas de la santé et du social de Bruxelles-Capitale*, Observatoire de la Santé et du Social de Bruxelles-Capitale.
- TAYLOR P.J. (2007), « Brussels in World City networks », *GaWC Research Bulletin*, 223, Loughborough University, www.lboro.ac.uk/gawc.
- TAYLOR P.J., Catalano G. & Walker D.R.F. (2001), « Measurement of the World City Network », *GaWC Research Bulletin*, 43, Loughborough University, www.lboro.ac.uk/gawc.
- VANDERMOTTEN C. (2005), « Évolution et perspectives de l'industrie manufacturière bruxelloise », *Les dossiers de la FGTB de Bruxelles*, 6, pp. 7-10.
- VANDERMOTTEN C. (2007), « Les grandes métropoles européennes et la globalisation », in Stouthuysen P., Pille J., Gatz S., van Rouveroij S. & Leysen C. (eds.), *The state of the city. The city is the state*, Brussel, VUB Press, pp. 17-31.
- VANDERMOTTEN C. (s.d. [2008]), *Évolution socio-économique, reproduction sociale et formation à Bruxelles*, Bruxelles, Commission Consultative Formation Emploi Enseignement.
- VANDERMOTTEN C. & ROELANDTS M. (2006), « Globalization and Social dualization, under an Institutional Constraint : The Brussels-Capital Case », *Built Environment*, 32, 2, pp. 148-156.
- VANDERMOTTEN C., ROELANDTS M., AUJEAN L. & CASTIAU E. (2006), « Central Belgium : Polycentrism in a Federal Context », in Hall P. & Pain K. (eds.), *The Polycentric Metropolis. Learning from mega-city regions in Europe*, London, Earthscan, pp. 146-153.
- VANDERMOTTEN C. & VAN HAMME G. (2007), « Structures et performances des métropoles européennes à l'heure de la mondialisation », in *Geophilia o sentir e os sentidos da Geografia, Homenagem a Jorge Gaspar*, Centro de Estudos Geograficos da Universidade de Lisboa, pp. 379-398.
- VELTZ P. (1996), *Mondialisation, villes et territoires : l'économie d'archipels*, Paris, PUF.